

ПРОБЛЕМИ ПОЄДНАННЯ НАУКОВОЇ І ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ У СТАТТЯХ-ПЕРСОНАЛЯХ «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ»

Олег Савченко

*Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна*

Показано, що в «Енциклопедії Сучасної України» у статтях про вчених є тенденція висвітлювати інші, окрім наукового, види діяльності персоналій. У зв'язку з цим простежено основні проблеми, що виникають у процесі подання інформації про особу, яка відома не лише науковою, а й іншою діяльністю (суспільною, громадсько-політичною, мистецькою, літературною, спортивною тощо). Часто цей бік діяльності науковця залишається осторонь уваги укладачів енциклопедичних видань, особливо галузевих. Звернено увагу на особливості подання інформації в статті-персоналії залежно від характеру реалізації особи в кількох галузях життєдіяльності.

Ключові слова: «Енциклопедія Сучасної України», статті-персоналії, біографістика, енциклопедистика.

Сьогодні у світі спостерігаємо поживавлене зацікавлення енциклопедичною справою, оскільки в сучасному суспільстві енциклопедії здатні виконувати найважливіші інформаційно-довідкові, науково-освітні та культурні функції, інтегрувати наукове знання та водночас стимулювати науковий пошук. «Енциклопедії відображають і закріплюють рівень знань і культури свого часу» [3, с. 200]. Вони дають цілісне уявлення про світ, допомагають осмислити стан суспільства й тенденції його розвитку; стисло подають накопичений багатовіковий досвід людства, його історію, культурні, наукові, технічні досягнення минулих епох та сьогодення.

Динамічні зміни в політичному та суспільному просторі України, поява новітніх технологій, нових наукових напрямів, визначних досягнень науковців країни зумовлюють збільшення обсягу важливої інформації, актуальної

для розміщення на сторінках енциклопедій. Однак, з огляду на те, що неможливо охопити абсолютно всю інформацію й представити її в енциклопедіях, відбір матеріалу для таких видань, критерії, за яким здійснюється відбір, лишаються фундаментальними проблемами енциклопедистики. Мета нашої статті – простежити характер подання різномірної інформації про науковців в «Енциклопедії Сучасної України» (ЕСУ). Зазначимо, що статті-персоналії українських енциклопедичних та інших довідкових видань, зокрема й про науковців в ЕСУ, вже не раз були об'єктом наукових досліджень – див., наприклад: [1; 2; 3; 5; 6], проте в них розглянуто інші аспекти порушеної проблематики.

Як відомо, ЕСУ – сучасна загальна (універсальна) енциклопедія про Україну й українців, а після виходу 18-го тому¹ стала ще й найбільшою в історії держави, випередивши перше 17-томне видання «Української радянської енциклопедії» (УРЕ). ЕСУ, окрім статей загального зразка, подає значний блок статей-персоналій (про визначних осіб) – про науковців, митців (художники, скульптори, музиканти, співаки), літераторів (письменники, критики), спортсменів, громадсько-політичних діячів тощо [1]. При цьому відсоток статей про науковців – один із найбільших: приблизно третина всіх статей-персоналій стосується українських учених.

В ЕСУ, як і в кожному багатогалузевому виданні, досить часто постає питання поєднання характеристики наукової і творчої діяльності в статтях-персоналіях. Очевидно, що така проблема існує і в тематичних (галузевих) енциклопедіях та енциклопедичних словниках, однак не так гостро, позаяк у них завдання дещо інше порівняно із загальними енциклопедіями, пов'язане насамперед із висвітленням діяльності певної особи в тій ділянці, якій присвячено енциклопедію (наприклад, в «Енциклопедії історії України» – зазвичай як історика, в «Юридичній енциклопедії» – як юриста, правозахисника, в «Українській дипломатичній енциклопедії» – передусім дипломатичну діяльність особи). Завдання енциклопедичних видань загального плану (до яких належить ЕСУ) – подати цілісний образ такої особи (персоналії), акцентувавши увагу на кожному з напрямів її діяльності.

На підставі аналізу та систематизації статей в ЕСУ можна констатувати, що в статтях-персоналіях часто поєднано цілком різні, інколи протилежні галузі діяльності. Основна причина – це реалізація особи в різних сферах життєдіяльності. Тобто йдеться про те, що окремих науковець зміг стати фахівцем в кількох різних галузях знань, причому в кожній з них – високого професійного рівня. Яскравий приклад – реалізація особи і в науці, і в мистецтві чи літературі, як-то:

Амосов Микола Михайлович – видатний хірург, біоінформатик і письменник – автор численних наукових праць із медицини, а також повістей, оповідань та есе, які вміщені в понад 10-ти збірках [ЕСУ, т. I, с. 439]. На жаль, в

¹ Енциклопедія Сучасної України. Т. 18 / Редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2017.

ЕСУ характеристику його творчої діяльності подано в тексті лише одним реченням, тобто фактично її не висвітлено (очевидно, з тієї причини, що автор статті – фахівець з медичної галузі; або не звернув уваги на один із пунктів схеми написання біографічної статті до ЕСУ – «інша інформація, яка заслуговує висвітлення в ЕСУ»; або не вважав за потрібне цю інформацію зазначати). Порівнявши статтю про Амосова в ЕСУ зі статтею в УРЕ [УРЕ, т. I, с. 165], зауважимо, що про його творчу діяльність у ній взагалі не згадано.

Артамонова Віра Климівна – лікар за фахом, все життя пропрацювала практичним лікарем – і поетеса, член НСПУ, авторка багатьох поетичних збірок і книг для дітей [ЕСУ, т. I, с. 665]. Це ж стосується і статті про Бабова-ла Романа Олександровича (українця за походженням) – лікаря-кардіолога, доктора медицини – і поета, члена НСПУ, перекладача, публіциста [ЕСУ, т. II, с. 37], Білиловського Кесара Олександровича – доктора медицини – і письменника, відомого громадсько-культурного діяча (одного з організаторів культурно-просвітницької діяльності української громади в С.-Петербурзі наприкінці 19 ст.) [ЕСУ, т. II, с. 792]. Цей перелік можна продовжувати й далі. Між іншим, впливає цікава тенденція: науковці-медики найбільше схильні до творчої (зокрема літературної) діяльності.

Досить часто, як і поєднання науки й мистецтва чи літератури в діяльності однієї особи, є зв'язок наукової роботи з політичною, дипломатичною, релігійною, спортивною чи громадською діяльністю. Її ілюструють, зокрема, такі статті, як Бершеда Євген Романович – учений-економіст, доктор економічних наук, професор – і політичний діяч, дипломат (1993–94 – пом. Президента України з питань науки; 1994–96 – зав. відділу, 1996–98 – 1-й пом. секр. Ради нац. безпеки та оборони при Президенті України; 1998–2000 – 1-й заст. Міністра закордон. справ України; 2000–03 – Надзвич. і Повноваж. Посол України у Швейцар. Конфедерації та Князівстві Ліхтенштейн [ЕСУ, т. II, с. 543]; Алексюк Михайло Миронович – фахівець у галузі механіки, доктор технічних наук – і спортсмен-альпініст (м. сп. (1959), 3-раз. чемпіон СРСР (1961, 1965, 1968), 2-раз. чемпіон УРСР (1959, 1962), здійснив кілька сходжень на вершини Кавказу: Коштан-Тау (5 151 м; 1958) з траверсом до піку Тихонова, Ушба Пд. (4 710 м; 1965) пд.-зх. стіною, Ушба Пн. (4 694 м; 1968) пн.-сх. схилом, проходження масиву Безенгі (траверс 5 вершин від Коштан-Тау до Дих-Тау – 5 180 м; 1961) та сходження на пік Комунізму (7 495 м; 1973), Леніна (7 134 м; 1962), Є. Корженевської (7 105 м; 1976) [ЕСУ, т. I, с. 375]; Бик Іван Сергійович – доктор економічних наук і шахіст (золотий призер команд. чемпіонату Європи з шахів (м. Дебрецен, Угорщина, 1992); сріб. призер 3-го (м. Люцерн, Швейцарія, 1993) і переможець 5-го (Єрван, 2001) команд. чемпіонатів світу з шахів; бронз. призер 33-ї (м. Еліста, Калмикія, РФ, 1998) та 34-ї (Стамбул, 2000) Всесвіт. шахових олімпіад) [ЕСУ, т. II, с. 593]; Войно-Ясенецький Валентин Феліксович – учений-лікар (хірург), доктор медицини, професор і церковний діяч, архієпископ Сімферопольський і Кримський Лука, 2000 визнаний Архієрей. собором РПЦ загальноповажним святым [ЕСУ, т. V,

с. 42–43]. Це, звичайно, ж і стаття у VI томі ЕСУ про Грушевського Михайла Сергійовича – видатного історика, організатора української науки і водночас не менш відомого громадсько-політичного й державного діяча.

Цікавим є питання поєднання в одній особі митця й мистецтвознавця або письменника й літературознавця (критика), або актора, режисера, диригента й кіно-, театро- чи музикознавця. Такі персоналії породжують для енциклопедиста чимало запитань, наприклад: де ця людина досягла більше успіхів – у творчій чи науковій царині; у якому ракурсі цю інформацію висвітлювати? Умовно ці види діяльності можна згрупувати за тематичним спрямуванням, приміром, мистецьким, де часто поєднуються творча діяльність як митця (художника, графіка, скульптора тощо) і мистецтвознавця чи вченого-педагога; літературним, де поет або прозаїк часто виступає як літературознавець і критик; музичним, де, з одного боку – співак, піаніст, композитор, диригент, танцюрист, хореограф тощо, а з іншого – музикознавець, вчений-педагог; театральним; архітектурним і т. д. Прикладів таких статей можна назвати безліч, в ЕСУ такі особистості представлені дуже широко (біля двадцяти відсотків статей-персоналій припадає на них). Для підтвердження думки зазначимо таких: Білецький Платон Олександрович – живописець і мистецтвознавець (доктор мистецтвознавства, професор) [ЕСУ, т. II, с. 780–781]; Бедрик Юрій Іванович – поет, перекладач і літературознавець [ЕСУ, т. II, с. 365]; Бостан Григорій Костянтинович – письменник (член НСПУ), фольклорист і літературознавець, доктор філологічних наук, професор [ЕСУ, т. II, с. 386]; Галета Олена Ігорівна – поетеса (член НСПУ) і літературознавець (кандидат філологічних наук), авторка-упоряднича літературознавчих статей про Валер'яна Підмогильного, Соломію Павличко) [ЕСУ, т. V, с. 325]; або, наприклад, Бандрівський Дмитро Григорович – письменник і мовознавець (автор численних збірок віршів та новел, а також розвідок з укр.-польс. мовних зв'язків, укр. діалектології, працював над укладанням польс.-укр. словника та діалектол. атласу України) [ЕСУ, т. II, с. 194–195]; Альшванг Арнольд Олександрович – музикознавець, піаніст, композитор [ЕСУ, т. I, с. 420]; Антонович Мирослав Іванович – оперний співак (баритон), диригент і музикознавець (доктор музикознавства) [ЕСУ, т. I, с. 583]; Барвінський Василь Олександрович – композитор, піаніст і музикознавець, педагог, громадський діяч [ЕСУ, т. 2, с. 243–244]; Василенко Кім Юхимович – танцюрист, хореограф, вчений-педагог, мистецтвознавець, доктор мистецтвознавства [ЕСУ, т. IV, с. 107–108]; Верьовка Григорій Гурійович – хоровий диригент, композитор, музично-громадський діяч, вчений-педагог (професор) [ЕСУ, т. IV, с. 300]; Гамкало Іван Дмитрович – диригент, учений-педагог, музикознавець, музично-громадський діяч [ЕСУ, т. V, с. 364]; Безгін Ігор Дмитрович – театрознавець, учений-педагог, доктор мистецтвознавства – і актор театру і кіно (х/ф «Імітатор», «Овод») тощо [ЕСУ, т. II, с. 372].

Ще одним аспектом порушеного питання є поєднання творчої і науково-викладацької (педагогічної) діяльності. Зокрема, укладачам енциклопедії

варто замислитися над тим, як характеризувати науковий і творчий доробки особи. Наприклад, Галинська Галина Іванівна – графік, член НСХУ, засл. діяч мист-в України і вчений-педагог, професор, яка має чимало учнів, які досягли певних успіхів у царині мистецтва [ЕСУ, т. V, с. 326]; це і згадуваний Верьовка Григорій Гурійович – хоровий диригент, композитор, музично-громадський діяч, вчений-педагог (професор), який виховав багато професійних музичних діячів (співаків, диригентів, композиторів) [ЕСУ, т. IV, с. 300]; учень Г. Г. Верьовки, хоровий диригент, учений-педагог Венедиктов Лев Миколайович, також має чимало вихованців – музикантів, музикознавців [ЕСУ, т. IV, с. 239]; це і Василенко Кім Юхимович – відомий на весь світ танцюрист і хореограф, а також науковець-педагог, доктор мистецтвознавства, який заснував і понад 25 років очолював кафедру хореографії Київського університету культури і мистецтв [ЕСУ, т. IV, с. 107], та багато інших.

Дещо осібно стоїть проблема поєднання в статтях-персоналіях інформації про наукову і практичну діяльність особи (коли вчений реалізує себе в ще одному виді діяльності – дещо другорядному порівняно з наукою). Таких персоналій в ЕСУ також чимало. Для прикладу: вчені-фізики, доктори фізико-математичних наук – Дзюб Іван Петрович, який працює переважно як перекладач з японської, іспанської, італійської мов [ЕСУ, т. VII, с. 552–553] та Стріха Максим Віталійович, який відомий більше як культуролог (обидва вони багато років працювали у виконавчій владі: перший – головою Вищої атестаційної комісії, другий – заступником міністра освіти й науки); учений-медик (доктор медичних наук) Щербак Юрій Миколайович, який здійснює переважно дипломатичну та літературну діяльність, а також очолює Шевченківський національний комітет та інші.

Під час підготовки таких статей постає низка проблем, зокрема й авторства – хто зможе підготувати якісну статтю, щоб ґрунтовно були висвітлені всі ділянки, у яких особа працювала чи працює, зосередивши більшу увагу саме на тій, у якій зроблено найвагомий внесок, за яким суспільству ця постать і є відома. Часто розв'язанням такої проблеми є замовлення редакцією однієї статті двом і більше авторам, кожен із яких висвітлює здобутки особи в окремій сфері її діяльності. Скажімо, статтю про Гординського Святослава – поета, перекладача, літературного критика, а також художника, мистецтвознавця готували два фахівці – Микола Ільницький (в галузі літератури) і Богдан Горинь (в галузі мистецтва) [ЕСУ, т. VI, с. 238–240]. При цьому саму статтю побудовано з двох відокремлених одна від одної частин, до кожної з яких зазначено відповідного автора. Інший приклад: Вернадський Володимир Іванович – природознавець, філософ, біогеохімік і відомий організатор науки, громадський діяч (автори Дмитро Макаренко і Мирослав Попович – кожен розкривав його діяльність відповідно у своїй галузі) [ЕСУ, т. IV, с. 271].

Звісно, поставлені вище проблеми вимагають відповідей на низку питань, наприклад, яку дефініцію (визначення) давати першою? Чи варто давати декілька дефініцій? Як бути, коли особа є і науковцем і, скажімо, письменником

або митцем, чи політичним діячем, а в дійсності переважну більшість свого життя присвятила лише окремій сфері діяльності? Як розкривати творчий і науковий доробки? Чи виправдано подавати 2-3 дефініції (наприклад, художник, скульптор, мистецтвознавець), якщо людина написала лише одну чи кілька мистецтвознавчих статей? Чи, може, достатньо лише зазначити в тексті назви цих статей згідно з бібліографічним описом? Усі ці питання потребують ґрунтовного опрацювання та вироблення чітких методичних вказівок.

ДЖЕРЕЛА

ЕСУ – Енциклопедія Сучасної України. Т. 1–18. Київ, 2001–2017.

УРЕ – Українська радянська енциклопедія: У 12 т. Київ, 1977–1985.

ЛІТЕРАТУРА

1. Железняк М. Від ЕУ до ЕСУ (коротка історія феномену «Енциклопедії сучасної України») // Українська енциклопедистика. Матеріали III Міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика» / За ред. М. Железняка; НАН України, Інститут енциклопедичних досліджень. Київ, 2014. С. 52–60.
2. Муріна С. Енциклопедичні видання як джерело формування українського національного біографічного архіву (На прикладі «Радянської енциклопедії історії України» та «Енциклопедії історії України») // Українська біографістика. 2015. Вип. 12. С. 392–405.
3. Чишко В. Основні принципи створення Українського біографічного словника // Українська біографістика. 1999. Вип. 2. С. 6–18
4. Шарапова Р. Роль и значение энциклопедической науки в истории и современности // История России и Татарстана: Итоги и перспективы энциклопедических исследований. Казань, 2012. С. 196–200.
5. Шушківський А. Особливості наповнення статей про науковців у галузевих енциклопедіях України // Енциклопедичний вісник України. 2015. Число 6–7. С. 99–107.
6. Шушківський А. Особливості статей-персоналій в «Енциклопедії Сучасної України» // Наука України у світовому інформаційному просторі / НАН України. Вип. 12. Київ, 2015. С. 122–127.

ISSUES OF DESCRIPTION OF THE SCIENTIFIC AND CREATIVE ACTIVITIES OF PERSONS IN THE ENCYCLOPEDIA OF MODERN UKRAINE

Oleh Savchenko

*NASU Institute of Encyclopedic Research,
Kyiv, Ukraine*

In Encyclopedia of Modern Ukraine, in articles about scientists there is a tendency to cover other activities, in which they have manifested themselves in addition to science. In this regard, the study traces the main problems that arise in the preparation of an article information when a person is submitting in science as well as in other activities (social activity, policy, art, literature, sports, etc.). Biographical information in articles about scientists depends on their implementation level in several areas of life.

Keywords: Encyclopedia of Modern Ukraine, articles on personalities, biography science, encyclopedia science.

SOURCES

ESU – *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. (2001-2017). Kyiv.

URE – *Ukrainska radianska entsyklopediia*. (1977-1985). Kyiv.

REFERENCES

Chyshko, V. Osnovni pryntsypy stvorennia Ukrainskoho biohrafichnoho slovnyka. *Ukrainska biohrafistyka*, 1999, 2, 6-18 (in Ukrainian).

Murina, S. Entsyklopedychni vydannia yak dzherelo formuvannia ukrainskoho natsionalnoho biohrafichnoho arkhivu (Na prykladi «Radianskoi entsyklopedii istorii Ukrainy» ta «Entsyklopedii istorii Ukrainy»). *Ukrainska biohrafistyka*, 12, 392-405 (in Ukrainian).

Sharapova, R. (2012). Rol i znachenie entsiklopedicheskoi nauki v istorii i sovremenosti. In *Istoria Rossii i Tatarstana: Itogi i perspektivy entsiklopedicheskikh issledovaniy* (pp. 196-200). Kazan (in Russian).

Shushkivskiy, A. (2015). Osoblyvosti napovnennia statei pro naukovtsiv u haluzevykh entsyklopediiakh Ukrainy. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*, 6-7, 99-107 (in Ukrainian).

Shushkivskiy, A. (2015). Osoblyvosti statei-personalii v «Entsyklopedii suchasnoi Ukrainy». In *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori* (Vol. 12, pp. 122-127). Kyiv (in Ukrainian).

Zhelezniak, M. Vid EU do ESU (korotka istoriia fenomenu «Entsyklopedii suchasnoi Ukrainy»). In M. Zhelezniak (Ed.). *Proceedings of the 3d International Conference «Ukrainska entsyklopedystyka»* (pp. 52-60). Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research (in Ukrainian).